

Vážený pane předsedo,

Vážení zahraniční hosté, vážené kolegyně, vážení kolegové,

dovolte, abych úvodem omluvil ředitelku Archivu bezpečnostních složek, paní PhDr. Zlatuší Kukánovou, která se z důvodu zdravotní indispozice nemůže zúčastnit našeho semináře a zároveň Vám od ní odevzdal mnoho upřímných pozdravů.

Na dnešní dopoledne mi připadl nesnadný úkol krátce zhodnotit význam a pětiletou činnost Archivu bezpečnostních složek. S ohledem na vymezený časový prostor se zaměřím jen na některé jeho úkoly a aktivity.

Vzniku Ústavu pro studium totalitních režimů a Archivu bezpečnostních složek předcházela dlouhá řada jednání a diskusí, které rozdělily odbornou veřejnost na dva někdy nesmiřitelné tábory. Inspiraci pro jejich založení hledali tvůrci v zahraničí, především v sousedních postkomunistických zemích. V České republice vedla cesta od návrhu o Ústavu paměti národa v listopadu roku 2005, přes komplexní pozměňovací návrh, schválený poslaneckou sněmovnou na začátku května 2007, až k přijetí zákona č. 181/2007 Sb. v červnu téhož roku schválený senátem Parlamentu České republiky. Obě instituce, Archiv a Ústav byly zřízeny stejným zákonem, protože jejich společným posláním bylo a je zpřístupňovat a vědecky zpracovávat dokumenty z doby nesvobody.

Před Archivem bezpečnostních složek, který i po pěti letech existence patří v české archivní síti k nejmladším, stála od počátku řada úkolů. Nejprve byla zahájena série jednání a praktických kroků. Během několika měsíců bylo nutné delimitovat víc než 17 bkm kartoték, evidenčních a registračních pomůcek, dokumentů a archiválií od různých institucí (především ministerstva vnitra, obrany včetně vojenského zpravodajství, ministerstva spravedlnosti, Bezpečnostní informační služby a Úřadu pro zahraniční styky a informace), a to z let 1945 až 1990 a soustředit je do nové instituce. S odstupem času lze říci, že to byl velice obtížný úkol.

V souladu se zákonem byly k 1. 2. 2008 také delimitovány nezbytné finanční prostředky, movitý a nemovitý majetek včetně pracovních míst. Společně s delimitovanými dokumenty tedy na Archiv přešli zaměstnanci, kteří měli zkušenost s vyhledáváním ve zmíněných materiálech, žel, minimum z nich mělo archivní vzdělání. Nepodařilo se však zcela vyřešit jeden z klíčových problémů, to znamená zajistit vhodné ukládací prostory a soustředit archivní fondy a sbírky takřkajíc pod jednu střechu. Archiv bezpečnostních složek

tak byl nucen převzít nevyhovující objekty bývalého Archivu MV v Praze 1 Na Struze a v Brně-Kanicích, a získat užívací právo k dalším prostorám v Praze – Kobylisích a Braníku, kde nebyly zcela zajištěny podmínky řádné správy archiválií a dokumentů.

Odborná badatelská veřejnost si začala Archiv spojovat především s materiály k činnosti československého, respektive Federálního a Českého ministerstva vnitra, se svazkovou agendou Státní bezpečnosti, s materiály Veřejné bezpečnosti, vojsk ministerstva vnitra a dalšími. Nevýhodou převzatých materiálů byl různý stupeň jejich zpracovanosti u původců, přesto se s ní musel Archiv vyrovnat a připravit se na poznání a vyrovnání se s nedávnou minulostí.

Nová instituce na sebe také převzala součinnost při poskytování informací orgánům činným v trestním řízení, státním orgánům příslušným k bezpečnostnímu řízení a správním úřadům. Stala se tak nejbližším spolupracovníkem ministerstva vnitra při poskytování podkladů pro vydání lustračních osvědčení. Archiv dále vyřizuje požadavky Národního bezpečnostního úřadu, Policejního prezidia ČR, spolupracuje s Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu a dalšími institucemi. Bez vzniku Ústavu a Archivu by nebylo možné přijetí a aplikace zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, protože bez soustředění archiválií a vytvoření potřebného zázemí by stěží mohlo dojít k jeho naplňování. Na vyřizování požadavků ministerstva obrany se spolupodílí Ústav pro studium totalitních režimů systematickou digitalizací archiválií, přikládaných k odborným stanoviskům pro další potřeby ministerstva. Veškerá úřední agenda Archivu představuje přes osmdesát procent všech vyřízených požadavků.

Zbytek pokrývají klasické badatelské požadavky, protože prioritou Archivu je zpřístupňování archiválií pro odbornou a laickou veřejnost. Na rozdíl od zahraničních partnerských institucí máme velice liberální přístup ke zveřejňování informací. Většina archiválií je zpřístupňována podle zákona o archivnictví a spisové službě, který zaručuje rovnost přístupu bez jakéhokoliv rozdílu a bez takzvaného začernování některých údajů na rozdíl od zpřístupňování svazků podle zákona o zpřístupnění svazků bývalé StB (zák. 140/1996 Sb. ve znění zák. 107/2002 Sb.) V žádném případě se ale nesmí zaměřovat se svobodným přístupem k informacím podle zákona č. 106/1999 Sb.

Soustředění prakticky všech dochovaných dokumentů státní bezpečnosti a Zpravodajské správy generálního štábu a jejich mimořádně liberální zpřístupnění, tedy otevřenost, znamená ve svých důsledcích naprostou transparentnost ve společnosti, která je tak zbavena předsudků a pochybností, šíření neověřených dohadů a dezinformací, proti nimž

by jinak jen těžko existovala adekvátní obrana, to snad jen na okraj možné námitky, že jsou naše dokumenty účelově využívány k očerňování a diskreditaci lidí např. v politickém boji, o čemž mluvil ředitel ÚSTR, pan Mgr. Daniel Herman. Věřím, že tato rovnost a transparentnost vytvářejí v badatelské obci příznivé ovzduší a ani naši kritici si již nedovedou představit jinou situaci v podobě redukce či omezení přístupu ke spravovaným materiálům a informacím. Archiv má podle platné legislativy za úkol dokumenty soustředit, zpracovat, zpřístupňovat, ochraňovat, pečovat o jejich dobrý fyzický stav a tak dále. Je však třeba připomenout, že větší díl odpovědnosti za jejich interpretaci je jen na badatelích.

Za pět let existence Archivu si našli cestu do tří studoven jak žadatelé, hledající informace, tak tradiční „archivní“ badatelé, zpracovávající nejrůznější vědecká odborná témata. Při uspokojování požadavků se postupně daří zúročovat výsledky systematické digitalizace, takže badatelé mohou studovat požadovaný materiál v elektronické podobě nebo si mohou odnést domů vyžádané kopie opatřené vodoznakem archivu na moderních el. nosičích.

Dovolte mi několik statistických poznámek, které k tomuto tématu patří. Naše studovny navštívilo dosud devět tisíc osob s 22.600 návštěvami. Roční průměr se tedy pohybuje okolo 1.760 studujících se 4.500 návštěv. Zájem o studium spravovaných materiálů neklesá. Pro srovnání uvádím, že v Národním archivu se zhruba desetinásobkem spravovaných archiválií, studovalo ročně jen 2.500 až 2.650 osob s 12.500 návštěvami. Ročně vyřídil Archiv bezpečnostních složek okolo 1200 úředních žádostí (mimo zákon 262/2011 Sb.), v lustračních systémech se za pět let zjistily informace pro úřední i badatelské potřeby o více než 120 tisících osob. Postupně se podařilo vybudovat vlastní restaurátorské pracoviště s unikátní technologií hromadného odkyselování Neschen a díky ní ošetřit desítky tisíc listů archiválií.

Dalším dlouhodobým úkolem bylo a bude hledat cesty k jednoduššímu, rychlejšímu a komplexnějšímu přístupu k informacím a celkovému zlepšení servisu pro badatele. Jednou z možností je digitalizace archiválií, další rozvoj lustračního systému, elektronického archivu a webová prezentace. Je třeba zdůraznit, že všechny uvedené aktivity znamenají ochranu fyzického stavu archiválií, zpomalení jejich postupné degradace a společně s tím potřebné snížení nákladů na jejich restaurování. Někdy se ozývají hlasy nespokojenců, požadujících zkrácení lhůt při předkládání archiválií. Na rozdíl od většiny českých archivů musíme vyřizovat některé úřední žádosti ve „zrychleném procesu“ někdy i do 48 hodin. Na rozdíl od těchto archivů také poskytujeme badatelům či žadatelům kompletní servis v podobě podrobné

rešerše napříč všemi fondy. Jak již bylo řečeno v úvodu příspěvku, je tato situace způsobena především různým stupněm zpracovanosti u původců. Jistě najdou se pochybovači, kteří si toto sdělení vysvětlí po svém, ale to ponechám na jejich svědomí.

Jsem si vědom, že během několika minut nelze postihnout celé spektrum aktivit Archivu bezpečnostních složek, jakými jsou například prezentace na domácí a zahraniční úrovni. Těší nás, že se podařilo zintenzívnit dosavadní styky s partnerskými institucemi, dále například s rakouským Ludwig Boltzman Institutem při zpracování tématu činnosti československých zpravodajských služeb v Rakousku a navázat nové užitečné kontakty v Pobaltí a Slovinsku, zúčastnit se prestižních workshopů a konferencí v Evropě a Latinské Americe. Archiv je členem Mezinárodní archivní rady (ICA) a jedním ze spoluzakladatelů a aktivních členů tzv. Platformy evropské paměti a svědomí, koordinující na evropské úrovni studium a projekty, zaměřené na vyrovnávání se s totalitní minulostí. Má své symbolické zastoupení v tříčlenné dozorčí radě Platformy a odborné skupině pro archivy, vyzývající mimo jiné k ochraně evropského kulturního dědictví. Věříme, že i tato aktivita najde pevné ukotvení na evropské scéně.

Věříme, že se v budoucnu podaří získat prostředky z fondů Evropské unie nebo jiných mimorozpočtových zdrojů a realizovat společný mezinárodní projekt virtuální rekonstrukce ručně zničených spisů bývalé vojenské kontrarozvědky z osmdesátých let 20. století s berlínským Fraunhofer Institut (Institut Produktionsanlagen und Konstruktionstechnik), který umožní identifikaci jejich obsahu.

Přestože jsme za prvních pět let existence dosáhli řady úspěchů, setkali jsme se při své práci i s nepochopením okolí a dílčími neúspěchy. Věřím, že jsme se s nimi dokázali postupně vyrovnat a poučit se z nich. Přestože se Archiv od svého vzniku potýká s kritickou prostorovou situací a přes veškerá jednání se dosud nepodařilo najít vhodný objekt nebo vybudovat provozně méně náročnou účelovou archivní budovu, zajišťující odpovídající uložení archiválií, podařilo se na konci prvního pololetí roku 2012 postupně stabilizovat kritickou prostorovou situaci archivu.

Dámy a pánové, pokud jsme si na tomto setkání měli objasnit roli a význam institucí historické paměti a odpovědět si na základní otázku po jejich smyslu, významu a jejich postavení ve společnosti, je třeba jednoznačně konstatovat, že Archiv bezpečnostních složek mezi tyto instituce právem patří. Jednotlivá pracoviště Archivu vykonávají celkem 16 registrovaných agend dle registru práv a povinností. Jeho postavení mezi ostatními archivy ČR je s ohledem na vykonávané činnosti a správu specifického typu archiválií jedinečné a

nezastupitelné. S ohledem na nastavení těchto procesů není možné začlenění Archivu mezi standardní vědecko-výzkumné instituce ČR ani začlenění do Národního archivu před rokem 2030 už proto, že s výhledem na další léta se nepředpokládá útlum většiny vykonávaných agend. Věříme, že si Archiv bezpečnostních složek za pět let své činnosti vybudoval stabilní postavení a dal svou prací případným pochybovačům pádnou odpověď. Archiv je otevřenou institucí, má své specifické úkoly, odpovědnost, povinnosti vůči státu i společnosti. Jsem přesvědčen, že při vytvoření potřebných podmínek obstojí Archiv při jejich plnění se ctí.

Vážený pane předsedo, děkuji Vám za možnost prezentovat aktivity Archivu na půdě Senátu Parlamentu ČR.

Vážené dámy, vážení pánové, děkuji vám za pozornost a pochopení.